

ПІКУЛЯ Т. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної
юриспруденції
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.7>

ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідницьким підходам до формування міждисциплінарного концепту системи національної безпеки України. Зокрема, розглянуті доктринальні підходи до розуміння поняття «національна безпека» беручи за основу: по-перше, особливості поставлених завдань у межах конкретного наукового дослідження; по-друге, конкретні методи, способи, прийоми методології наукового дослідження; по-третє, предмет вивчення або предмет правового регулювання науки та навчальної дисципліни.

Акцентовано увагу на тому, що одні учені, розкриваючи сутність національної безпеки, приділяють увагу філософсько-правовим аспектам національної безпеки, інші – адміністративно-правовим особливостям, управлінським та цивільно-правовим рисам, ще інші – політико-правовим вимірам. Тобто, авторська робота може бути присвячена окремим проблемам національної безпеки, виходячи із особливостей поставлених завдань у межах конкретного наукового дослідження, специфіки предмета вивчення або предмет правового регулювання науки та навчальної дисципліни. Є наукові праці автори яких, окрім вищезазначених критеріїв, покладають в основу твору методологію наукового дослідження, наприклад системний підхід та структурно-функціональний аналіз.

Сьогодні теорія національної безпеки проходить етап активного формування та динамічного розвитку. Систему національної безпеки утворюють національні інтереси, які виражаються в діяльності органів публічної влади шляхом цілеспрямованого втручання в діяльність суб'єктів, що зацікавлені в порушенні стабільного розвитку держави і суспільства.

Організаційно-функціональна побудова системи національної безпеки включає: по-перше, пасивну складову, а саме: а) нормативно-правові акти, що приймаються для забезпечення національної безпеки; б) органи публічної влади, що забезпечують реалізацію прийнятих рішень; в) національні інтереси та національна ідея. По-друге, активну складову, що включає систему скоординованих дій юридичного характеру з реалізації наданих повноважень органами публічної влади по забезпеченню стабільності розвитку суспільства і держави по прогнозуванню та нейтралізації загроз національній безпеці внутрішнього і зовнішнього характеру.

Ключові слова: система національної безпеки, доктринальний аналіз, органи публічної влади.

Pikulia T. O. Doctrinal analysis of the national security system of Ukraine

The article is devoted to research approaches to the formation of an interdisciplinary concept of the national security system of Ukraine. In particular, the doctrinal approaches to the understanding of the concept of "national security" are considered, taking as a basis: first, the specifics of the assigned tasks within the scope of a specific scientific study; secondly, specific methods, ways, methods of scientific research methodology; thirdly, the subject of study or the subject of legal regulation of science and educational discipline.

Attention is focused on the fact that some scientists, revealing the essence of national security, pay attention to the philosophical and legal aspects of national security, others to administrative and legal features, management and civil law features, and still others to political and legal dimensions. That is, the author's work can be devoted to separate problems of national security, based on the specifics of the tasks within the scope of a specific scientific study, the specifics of the subject of study or the subject of legal regulation of science and educational discipline.

There are scientific works whose authors, in addition to the above-mentioned criteria, base the work on the methodology of scientific research, for example, a systemic approach and structural-functional analysis.

Today, the theory of national security is undergoing a stage of active formation and dynamic development. The system of national security is formed by national interests, which are expressed in the activities of public authorities through purposeful intervention in the activities of subjects interested in disrupting the stable development of the state and society.

The organizational and functional structure of the national security system includes: first, the passive component, namely: a) regulatory and legal acts adopted to ensure national security; b) public authorities that ensure the implementation of the adopted decisions; c) national interests and national idea. Secondly, the active component, which includes a system of coordinated actions of a legal nature for the implementation of the powers granted by public authorities to ensure the stability of the development of society and the state by forecasting and neutralizing threats to national security of an internal and external nature.

Key words: *national security system, doctrinal analysis, public authorities.*

Вступ. Передумови виникнення безпекового дискурсу в політико-правовій доктрині є сукупністю соціальних і гносеологічних умов, що послужили основою формування першопочаткових раціональних уявлень про співвідношення безпеки й небезпеки в житті людини, їх походження, засоби забезпечення безпеки й суб'єктів, здатних її забезпечити, задля подальшого розвитку цих уявлень у розвиткові політико-правових учень (доктрин) наступних історичних періодів. Вважаємо, що дослідження проблем національної безпеки в ідеальному (інтелектуальному) вимірі має ряд переваг, зокрема, з цієї точки зору, набувають осмислення онтологічні, методологічні, функціональні та аксіологічні підстави відповідного феномену, залежно від конкретного періоду часу й своєрідності відповідних суспільних потреб.

Постановка завдання. Мета дослідження – здійснити доктринальний аналіз системи національної безпеки України. Інтелектуальне осмислення цієї проблематики впливає на розвиток державно-правових підходів до закріплення питань національної безпеки на рівні нормативно-правових актів, судовій практиці, а також, сприяє кристалізації відповідних правових поглядів на рівні правової доктрини.

Результати дослідження. В Україні на законодавчому рівні поняття «національна безпека» визначене в Законі України «Про національну безпеку України», де в п. 9 ст. 1 встановлено, що національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1].

У доктринальних першоджерелах визначення поняття «національна безпека» пропонується різними авторами, залежно від поставлених завдань у межах конкретного наукового дослідження, або ж методології наукового дослідження, а також враховуючи особливості предмета вивчення або предмета правового регулювання науки (навчальної дисципліни), фахівцями якої є автори твору.

В Україні, філософсько-правовим аспектам національної безпеки присвячені праці О. Г. Данильяна та О. П. Дзьобаня. У співавторстві відповідні науковці запропонували поняття національної безпеки, як стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз [2, с. 9].

Г. О. Аксьонова, у контексті управлінського та цивільно-правового аспекту, розглядає категорію «національна безпека», як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [3, с. 72].

О. С. Власюк, висвітлюючи еволюцію проблем внутрішньої політики держави, визначає національну безпеку, як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз. При цьому вчений виходить із широкого розуміння національної безпеки України як способу самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави, способу, що уможливило його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз [4, с. 25].

У політико-правовому вимірі, В. А. Ліпкан під національною безпекою розуміє «стан, в якому народ, як єдине джерело державної влади може суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначати шляхи і форми свого розвитку [5, с. 5].

В. О. Антонов, беручи за основу структурно-функціональний аналіз, науковці визначають національну безпеку як багаторівневе утворення, що виражає ієрархічну побудову дійсності, складну систему опосередкованих залежностей різного роду й порядку, що перебувають на різних рівнях сприйняття цього явища [6, с. 25].

З позицій організаційно-структурного підходу, наприклад, Т. Ю. Ткачук розглядає національну безпеку – як систему, що характеризується подільністю, відкритістю, адаптивністю та наявністю структури, мети й пріоритетів оптимальної взаємодії елементів (об'єкти, рушійні сили (національні цінності, інтереси, цілі), сфери національної безпеки тощо), та з позицій функціонально-діяльнісного підходу – як динамічну й відкриту систему, що перебуває у тісному зв'язку із середовищем та потребами людини, суспільства й держави, а забезпечення національної безпеки орієнтується не лише на боротьбу із зовнішніми загрозами, але й, власне, на безпеку як важливу соціальну цінність [7, с. 70, 72].

Встановлення адміністративно-правових особливостей вирішення завдань державності й національної безпеки дозволило М. П. Стрельбицькому зробити висновок, що поняття національної безпеки є комплексним і багатоплановим, визначається сукупністю державно-правових і суспільних гарантій, котрі забезпечують захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів ззовні, забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують їй можливість стабільного всебічного прогресу [8, с. 22–23].

Наповнюючи теоретичну модель національної безпеки реальним змістом, В. Ф. Смолянюк виокремив такі її складові: суб'єкти забезпечення національної безпеки (органи державної влади і місцевого самоврядування, окремих громадян та ЗМІ); об'єкти національної безпеки (національні матеріальні й духовні цінності, інтереси громадян, суспільства, держави); сукупність інструментів влади (політичних, економічних, воєнних, інформаційних), що можуть бути використані для захисту національних інтересів (збройні сили, спецслужби, підприємства оборонно-промислового комплексу, дипломатичні установи, державні та

мобілізаційні ресурси); чинне законодавство, яке визначає пріоритети державної політики національної безпеки, офіційні погляди державних органів стосовно підходів, принципів та механізмів захисту національних інтересів; суб'єкти (фізичні та юридичні особи), які загрожують реалізації національних інтересів; зовнішні чинники впливу на національну безпеку (насамперед міжнародні безпекові організації) та наслідки їхньої діяльності тощо. Усю сукупність перелічених елементів вчений класифікує за певними критеріями. Так, залежно від завдань, які потребують вирішення у процесі забезпечення національної безпеки, він виокремлює формальну (органи державної влади, сили і засоби забезпечення безпеки тощо) та неформальну (інститути громадянського суспільства, громадян, ЗМІ тощо) частини. Залежно від того, який суб'єкт відіграє провідну роль при аналізі факторів національної безпеки та при ухваленні відповідного управлінського рішення – національну, державну та суспільну підсистеми, які взаємно доповнюють і певним чином контролюють одна одну. Виокремлює він і відносно статичні (суб'єкти та об'єкти) та динамічні (виклики й загрози) складові [9, с. 113].

Професор Л. Т. Рябовол вважає, що системний підхід дозволяє розглянути національну безпеку та її забезпечення як систему – цілісність, єдність компонентів, серед яких: мета, завдання, принципи та функції відповідної діяльності; суб'єкти (державні й недержавні) забезпечення національної безпеки, їх повноваження і компетенції, взаємоузгоджена діяльність (взаємодія); об'єкт, на забезпечення безпеки якого, й спрямована система, а саме – національні інтереси й цінності, для охорони від певних загроз і небезпек яких створюються уповноважені на те суб'єкти, а охорона цих об'єктів і становить сутність діяльності із забезпечення національної безпеки; зміст такої діяльності як сукупність правових, організаційно-управлінських, інших заходів, засобів, форм, методів, технологій її здійснення, інструментів і механізмів забезпечення національної безпеки. Системоутворюючою складовою цієї системи є мета її функціонування, в якій мають збалансовано відобразитися інтереси особистості, суспільства й держави. Найбільш суттєвою ознакою цієї системи є безпосередньо безпека, а забезпечення безпеки досягається, якщо відповідна система зберігає достатню стійкість (стабільність) під впливом різних чинників (внутрішніх / зовнішніх, об'єктивних / суб'єктивних, конструктивних / деструктивних), підтримуються взаємозв'язки між її компонентами і вона здатна ефективно функціонувати й розвиватися та досягати мети, з якою вона й була створена [10, с. 30].

У монографії «Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики», О. С. Власюк зазначає, що «у широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Цей спосіб уможливило його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз» [11].

Вважаємо, що система національної безпеки представляє собою сукупність національних інтересів, які виражаються в діяльності органів публічної влади шляхом цілеспрямованого втручання в діяльність суб'єктів, що зацікавлені в порушенні стабільного розвитку держави і суспільства. Балансом в даному аспекті виступає стабільність функціонування всіх органів державної влади які направлені на стійкий розвиток суспільства на всіх рівнях суспільної ієрархії.

Організаційно-функціональна побудова системи національної безпеки є поєднанням двох складових: активної та пасивної.

Пасивна складова системи національної безпеки передбачає наявність таких складових національної безпеки як:

- а) нормативно-правові акти, що приймаються для забезпечення національної безпеки;
- б) органи публічної влади, що забезпечують реалізацію прийнятих рішень;
- в) національні інтереси та національна ідея.

Остання складова виступає основним об'єктом захисту системи національної безпеки.

Система національної безпеки в правовому аспекті як активна категорія передбачає систему скоординованих дій юридичного характеру з реалізації наданих повноважень органами публічної влади по забезпеченню стабільності розвитку суспільства і держави по прогнозуванню та нейтралізації загроз національній безпеці внутрішнього і зовнішнього характеру.

Законодавчу базу діяльності органів виконавчої влади в сфері забезпечення державної безпеки України доцільно розділити на групи. Основою поділу може виступати рівень впливу окремого нормативно-правового акту на діяльність, що пов'язана із забезпеченням стану національної безпеки України.

До першої групи слід віднести законодавчі акти, які безпосередньо регулюють діяльність в галузі національної безпеки, а саме: Конституцію України [12] (яка є основою для побудови суспільного устрою, функціонування всієї правової системи); Закон України «Про національну безпеку країни» від 31.03.2023 року [13] (який визначає цілі та пріоритети держави в галузі забезпечення стану національної безпеки, визначає правову основу національної безпеки, регулює інші важливі питання національної безпеки); Закон України «Про боротьбу із тероризмом» від 20 березня 2003 року [14] (окреслює пріоритети в боротьбі із головною зовнішньою загрозою терористичними групами); Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» від 26 грудня 2002 року [15] (визначає напрями протидії зовнішнім загрозам – шпигунству, диверсійним актам та іншим загрозам національній безпеці) та деякі інші.

До другої групи належать нормативні акти, які впливають на стабільний стан системи національної безпеки України всередині країни, фактично визначають напрями боротьби із внутрішніми загрозами, до них належать: Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби із організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року [16] (визначає основні засади боротьби із основною внутрішньою загрозою національній безпеці – організованою злочинністю); Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року [17] (передбачає обмеження інформації, яка пов'язана із діяльністю в галузі національної безпеки); Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 року [18] (передбачає персональну охорону посадових осіб, які пов'язані з забезпеченням національної безпеки).

До третьої групи належать нормативні акти, які передбачають надання компетенції органам державної виконавчої влади, що безпосередньо здійснюють охорону національної безпеки від зовнішніх та внутрішніх загроз, до них слід віднести: Закони України: «Про службу безпеки України» [19], «Про прокуратуру» [20], «Про державну прикордонну службу України» [21].

Четверта група нормативних актів регулює діяльність всіх інших державних органів виконавчої влади та нормативні акти, в нормах яких йдеться про національну безпеку України та діяльність, що пов'язана з забезпеченням стану стабільності та стійкості функціонування елементів системи національної безпеки, до цих актів можна віднести, наприклад «Про антимонопольний комітет України» [22; 23, с. 246–247].

Висновки. Доктринальний аналіз системи національної безпеки засвідчує, що питання національної безпеки вивчалися, як у межах соціально-гуманітарних наук, так й на міждисциплінарному рівні: у філософському, соціологічному, політологічному аспектах. В юридичних науках предметом досліджень були питання правового регулювання забезпечення національної безпеки та галузевих особливостей її розуміння, співвідношення з іншими поняттями юридичної науки. Поняття національної безпеки формулюються науковцями в залежності від поставлених завдань у межах конкретного наукового дослідження, або/і методології наукового дослідження, враховуючи особливості предмета вивчення або предмета правового регулювання науки, фахівцями якої є автори твору.

Вважаємо, що система національної безпеки представляє собою сукупність національних інтересів, які виражаються в діяльності органів публічної влади шляхом цілеспрямованого втручання в діяльність суб'єктів, що зацікавлені в порушенні стабільного розвитку держави і суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
2. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навч. посібник. Харків : Фоліо, 2002. 285 с.
3. Попередження, розкриття та ліквідація наслідків терористичних актів на території підрозділу ОВС (управлінський та цивільно-правовий аспекти) : навч. посібник / Г. О. Аксьонов [та ін.]; заг. ред. В. М. Співак; Національна академія внутрішніх справ України. Навчально-науковий ін-т управління. Київ : КНТ, 2005. 88 с.
4. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибрані наукові праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
5. Управління системою національної безпеки України. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Кафедра міжнародних відносин та національної безпеки. Київ : КНТ, 2006. 68 с.
6. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної оборони України: монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
7. Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2019. 487 с
8. Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування : зб. наук. пр. / кол. авт. ; наук. кер. Н. Р. Нижник. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 312 с.
9. Смолянюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 107–126.
10. Рябовол Л. Т. Національна безпека України: структурно-функціональний аналіз. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО»*. 2020. № 1 (1). С. 25–30.
11. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
12. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.
14. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>.
15. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.
16. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
17. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
18. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
19. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
20. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.
21. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>.
22. Беззубов Д. О. Правова структура та принципи побудови системи національної безпеки в Україні *Держава і право*. Випуск 51. С. 244–249. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33067/39-Bezzubov.pdf>.

